

Balík, Stanislav

Totalitní a autoritativní režimy

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 2007, vol. 56, iss. C54, pp. [41]-52

ISBN 978-80-210-4481-4

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102299>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STANISLAV BALÍK

TOTALITNÍ A AUTORITATIVNÍ REŽIMY

Ve druhé polovině dvacátého století prosazovala řada společenských vědců myšlenku, že se politický život odehrává takřka výhradně ve dvou typech politických systémů – v demokracii či v totalitarismu. V souladu s tímto přesvědčením se jak demokracie, tak totalitarismus dočkaly rozsáhlých teoretických prací, jež se jedním či druhým fenoménem zabývaly – např. Brzezinského a Friedrichova teorie totalitní diktatury a autokracie,¹ Dahlův koncept polyarchie,² či v českém prostředí komplexní Čermákovo dílo *Otázka demokracie*, které zkoumá oba fenomény.³

Nicméně historie (a to nejen první poloviny dvacátého století, ale v hojně míře i poloviny druhé, a dokonce i prvního desetiletí století jedenadvacátého) zaznamenala existenci svébytných politických režimů, které nejenže nenaplnovaly charakteristiky demokracie či totalitarismu, ale ani se o to nesnažily. Svou legitimitu sice nečerpaly ze svobodných voleb, na druhé straně ale ani neusilovaly o totální ovládnutí jednotlivce a společnosti. V současnosti je již obecně přijaté označení těchto režimů jako autoritativních, přičemž spolu s totalitními tvoří dvě hlavní kategorie režimů nedemokratických.

Následující řádky nemohou kvůli omezenému rozsahu zahrnout všechny teorie nedemokratických režimů a pokusů o jejich klasifikaci. Představují pouze ty teorie a díla, jež se staly trvalým vkladem, na něž se odvolávaly, s nimiž polemizovaly a na jejichž kritice vyrostly další životaschopné teorie.

Teorie a typologie totalitarismu

Jako politologický koncept je totalitarismus spojen s hodnocením nacismu a bolševismu, rozvinul se tedy až na základě reflexe historické zkušenosti 20.

¹ Friedrich, C. J.; Brzezinski, Z. K.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. New York 1961.

² Dahl, R. A.: *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven 1971.

³ Čermák, V.: *Otázka demokracie I. – V*. Praha – Olomouc 1992–1999.

století. Základní spor, který mezi sebou teoretikové totalitarismu vedou, se týká podmínek, za nichž totalitní systém vzniká. První skupina (např. E. H. Carr, K. R. Popper, J. L. Talmon, z českých sociálních vědců V. Čermák) tvrdí, že totalitarismus je rys, který je lidské povaze imanentní od počátku dějin a že se tedy v průběhu celé historie můžeme setkat s režimy naplňujícími charakteristiky totalitarismu: ve starověké Spartě, středověké inkvizici, Kalvínově Ženevě, jakobínské Francii, v nacistickém Německu, fašistické Itálii a v bolševickém Rusku. Totalitarismus je dle tohoto názoru nedílnou částí „horších stránek lidské existence“.⁴ Druhá skupina sociálních teoretiků (např. H. Arendtová či G. Sartori) tvrdí, že totalitarismus je výlučně projevem a výrazem moderní – masové, atomizované - společnosti, jež postrádá vnitřní třídní struktury. Ta jediné nabízí potenciálním vládcům potřebné technologické nástroje k úplnému (totálnímu) ovládnutí společnosti, skládající se z izolovaných jedinců.

První výrazný pokus teoreticky vymezit do té doby vágní pojem totalitarismu provedl v polovině padesátých let Carl Joachim Friedrich. Při definici podstatných bodů charakteristických pro totalitní systém vyšel z analýzy nacistického a komunistického režimu.

Hlavní rysy totalitního systému dle Friedricha:

- systém staví svou legitimitu na oficiální ideologii, kterou přijímají a akceptují všichni členové společnosti;
- systém ovládá jediná masová politická strana většinou s jediným vůdcem v čele; je hierarchicky organizována a státní byrokracii je buď nadřizena, a/ nebo je s ní výrazně propojena;
- vládnoucí strana (příp. jí kontrolovaná byrokracie) má absolutní monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci (armády);
- vládnoucí strana (příp. jí kontrolovaná byrokracie) zcela kontroluje prostředky masové komunikace;
- (tajná) policie zajišťuje fyzickou a psychologickou kontrolu společnosti, přitom používá teroristické postupy.⁵

C. J. Fridrich následně tuto svoji teorii ve spolupráci se Zbigniewem Brzezinským rozvinul, když k předchozím pěti bodům katalogu přidal šestý:

- centrální řízení a kontrola ekonomiky.

⁴ Ř í c h o v á , B.: *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě.* Praha 2000, s. 226.

⁵ Ř í c h o v á , B.: *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě.* Praha 2000, s. 228.

Tento šestibodový katalog zůstal v zásadě zachován a nezpochybněn i přes pozdější snahy o jeho revizi. Rozporuplným se ukázal snad jen přidáný šestý bod, a to především v diskusi ohledně charakteru nacistické ekonomiky.

Výrazným představitelem skupiny prosazující bytostnou spjatost fenoménu totalitarismu výhradně s moderní dobou je Giovanni Sartori a Hannah Arendtová. Narozdíl od Arendtové neklade Sartori po zkušenostech s komunistickými režimy střední a východní Evropy podstatný důraz na uplatňování teroru. Arendtová (klíčovým pojmem při analýze totalitarismu pro ni byl fenomén holocaustu) naopak pojímá teror jakožto klíčovou charakteristiku totalitarismu. Ačkoli se teror v mnoha totalitních režimech objevuje, Sartori jej pokládá za jev patologický.

Sartoriho model byl inovátorský v tom, že nebyl statický – počítá s vývojem totalitních režimů, když rozlišuje fázi prosazování a fázi stabilizace. Dělicím znamením je přitom rutina – bezohledný teror, permanentní čistky, či koncentrační a vyhlazovací tábory, to vše jsou vyloženy předrutinní charakteristiky. I bez nich však lze dle Sartoriho režimy dále považovat za totalitní.

Na základě definic C. J. Fridricha a Z. Brzezinského vymezil americký politolog španělského původu Juan José Linz na počátku sedmdesátých let tři podmínky, jež musí splňovat systémy, aby mohly být označeny jako totalitní:

- „Existuje monistické, ale nikoli monolitické centrum moci, přičemž jakýkoli pluralismus existujících institucí či skupin odvozuje svou legitimitu z tohoto centra, je jím zprostředkováván a je spíše politickým výtvozem ‚shora‘ než produktem dynamiky předešlého společenského uspořádání.
- Existuje exkluzivní, autonomní a více či méně intelektuálně podložená ideologie, s níž se vládnoucí skupiny či vůdcové identifikují a která je užívána jako základ pro provádění politiky či pro manipulaci obyvatel. Ideologie překračuje konkrétní program či hranice legitimní politické akce, aby interpretovala sociální realitu či konečný smysl a cíl dějin.
- Občanská participace a aktivní politická mobilizace pro ‚věc‘ politických a sociálních úkolů je povzbuzována, vyžadována, odměňována a usměrňována prostřednictvím jediné strany a jejích monopolních masových organizací. Pasivní poslušnost a apatie, ústup do role pouhého trpného předmětu, tolik charakteristická pro autoritativní režimy, je vládci považována za nežádoucí a nechtěnou.“⁶

Pozoruhodným dílem nejnovější doby, jež přínosné stránky teorie J. J. Linze skloubilo se snahou o přesnější klasifikaci, přispěl do diskuse o nedemokratických režimech německý politolog Wolfgang Merkel. Jeho typologie se snaží zahrnout co největší počet nedemokratických režimů moderních dějin, přičemž nenechává příliš prostoru pro výjimky či deviantní případy. Prezentoval v současnosti zřejmě nejrozšířenější typologii totalitních režimů:

⁶ Linz, J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder – London 2000, s. 70.

a) *komunistické totalitní režimy* - komunistické nedemokratické režimy rozděluje Merkel dle podoby nositele moci na komunistické „Parteidiktatur“ a „Führerdiktatur“. Totalitní variantou jsou pouze „Führerdiktatur“. Do této kategorie spadají všechny „skutečně totalitní“ období v dějinách komunistické éry – Sovětský svaz v době Stalinovy vlády (1929–1953), Čína pod Mao Ce-Tungem (1949–1976), Kambodža v době vlády Pol Pota (1975–1979), Severní Korea Kim Ir Sena a jeho syna Kim Čong Ila (od roku 1948), Albánie pod Enverem Hodžou (1945–1985) a další;

b) *fašistické totalitní režimy* – rozlišením fašistických (a komunistických) autoritativních a totalitních režimů vyřešil Merkel problém zařazení různých fází vývoje komunistických a nacionálně socialistických systémů. Mezi fašistické totalitní režimy řadí pouze německou Třetí říši v době války (1938–1945) jako dokonalé naplnění požadavku monistického mocenského centra, teroristického charakteru uplatňování zákonů a totálního odmítání lidských a občanských práv;

c) *teokratické totalitní režimy* - moderní dějiny zaznamenaly i islámské varianty totalitních režimů, v nichž je legitimita systému čerpána z fundamentalistického výkladu náboženství – např. iránská džumhúrija pod vládou ajatolláha Chomejního (od roku 1979) či talibanská éra v Afghánistánu. Vzhledem k tomu, že se Merkel nepokouší klasifikovat staro- a středověké politické systémy, nepředkládá model teokratického totalitního systému neislámského – kupř. křesťanského.⁷

Teorie a typologie autoritativních a jiných nedemokratických režimů

Druhá polovina 20. století je neodmyslitelně spojena s rozpadem velkých koloniálních říší a se vznikem řady nových států, především v oblasti tzv. třetího světa. Záhy po vzniku těchto států vyvstal problém, jak se na podobě státního zřízení projeví nutnost modernizovat jednotlivé zaostalé společnosti.

Pro potřeby své teorie modernizace a ve snaze zjistit, kolik rozvojových zemí bylo v padesátých letech dvacátého století schopno vytvořit demokratický politický systém (který označil jako „politické demokracie“ a fakticky je ztotožnil s tehdejšími demokraciemi západního civilizačního okruhu), vyčlenil Edward Shils čtyři nedemokratické (či ne zcela demokratické) kategorie. Tím, že se soustředil na existující případy, vyhnul se metodologickým problémům typu rozlišování ideálu a reality. Dospěl tak k následujícímu dělení: poručnická demokracie, modernizační oligarchie, totalitní oligarchie, tradiční oligarchie.⁸

⁷ Merkel, W.: *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. Opladen 1999, s. 50–52.

⁸ Říchová, B.: *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha 2000, s. 259–263.

Převratnou událostí klasifikace nedemokratických a současně netotalitních režimů se stala typologie Juana José Linze. Linz ji vypracoval na začátku sedmdesátých let na základě frankistické éry španělských dějin. Autoritativní režimy definoval s ohledem na jejich vymezování se (byť někdy skryté) vůči oběma ideálně typickým formám státního uspořádání. Zjednodušeně se přitom dá říci, že ve výzkumu problematiky nedemokratických režimů existují dvě období – „doba před Linzem“ a „doba po Linzovi“. S jeho teorií se vyrovnávají všichni další významní badatelé věnující se nedemokratickým formám vlády.

Linz charakterizuje autoritativní režimy jako politické systémy:

- s limitovaným politickým pluralismem;
- bez vybroušené a vedoucí ideologie, zato s typickou mentalitou;
- bez extenzivní či intenzivní politické mobilizace (vyjma některých etap jejich vývoje);
- v nichž vůdce či výjimečně malá skupina uplatňuje moc uvnitř formálně špatně definovaných, avšak předvídatelných hranic.⁹

Nejvýraznějším rysem autoritativních režimů je limitovaný pluralismus – zvláště vyniká v kontrastu s neomezeným pluralismem soutěživých demokracií. Veškeré společenské a politické organizace tedy nejsou podřízeny jedinému centru, národní frontě totalitního typu. Režim toleruje (někdy přímo podporuje) existenci řady organizací, které dokonce mohou mít politický přesah. Ovšem pod jedinou podmínkou: veškeré tyto struktury nesmí zpochybňovat samotnou podstatu režimu a musí k němu být loajální. Pluralismus je především patrný v oblastech nepolitických – ve sféře sociální či ekonomické. Autoritativní režimy dávají často poměrně velký prostor církvím, soukromé sféře v oblasti podnikání apod.

Autoritativní režimy obvykle neustále kooptují nové „členy“ své elity. Tento proces představuje mechanismus, kterým se nejružnější společenské sektory či instituce zapojují do systému. Tento proces též vysvětluje charakteristiku elity autoritativních režimů, kterou charakterizuje heterogenní zázemí, dále menší počet profesionálních politiků, kteří by svoji kariéru vybudovali v čistě politických institucích a vysoké množství lídrů pocházejících z byrokratických, technokratických, armádních, náboženských či zájmových kruhů a skupin.¹⁰

Velký význam pro definici autoritativních režimů a pro jejich odlišení od režimů totalitních má pro Linze kritérium užití buď mentality, nebo ideologie pro ospravedlnění existence režimu. Na vzniku a vývoji ideologií jako systémů myšlení (jež jsou často zveřejňovány v psané formě v podobě „kultovní“ knihy či jiného textu) se dle Linze podílejí intelektuálové či pseudointelektuálové. Mentality jsou naopak způsoby myšlení a cítění spíše emocionální než racionální, které poskytují nekodifikované způsoby reakcí na různé situace. Mentality jsou beztvaré, proměnlivé,

⁹ Linz, J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder – London 2000, s. 159.

¹⁰ Linz, J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder – London 2000, s. 159–162.

vágní, zatímco ideologie jsou pevně tvarované. Mentality jsou blíže přítomnosti a minulosti, zatímco ideologie vždy obsahují silný utopický element.

Ideologické systémy „víry“, založené na pevných základech a charakterizované donucovacími prostředky důležitými pro masovou mobilizaci a manipulaci, jsou typické pro totalitní systémy. Naopak mentality užívané autoritativními režimy se na rozdíl od lákavých (protože utopických a „růžových“) ideologií hůře šíří mezi masami, jsou méně snadno využitelné v procesu vzdělávání, existuje u nich menší pravděpodobnost, že se dostanou do konfliktu s náboženstvím či vědou, a především prakticky nemohou sloužit jako „test loajality“. Mentality charakterizuje relativně malý rozsah témat, na něž mohou ze své podstaty poskytnout odpověď, malý stupeň přesnosti, malý stupeň preciznosti těchto odpovědí a viditelná rozporuplnost mezi nimi a výslednými politikami. Obecné hodnoty jako patriotismus, vlastenectví, ekonomický rozvoj, sociální spravedlnost a pořádek jsou však rozhodně plně srozumitelné pro většinu sociálních vrstev. V autoritativních režimech tak prakticky nelze nalézt explicitně vyjádřené zvláštní ideje, jež by byly používány v právní teorii, soudních rozhodnutích v nepolitických případech, v kritice umění, ve vědní argumentaci. Rozhodně nelze nalézt odlišný jazyk, novou terminologii (*newspeak*) a „tajemně“ užívanou, zvenčí jen těžce srozumitelnou ideologii.

Rozpor mentalita versus ideologie ale musí být chápán jako konflikt dvou krajních pólů, dvou extrémů. Autoritativní režimy jsou klasifikovány podle svého postavení na kontinuu mentalita – ideologie s dvěma krajními póly a širokou „šedou zónou“. Autoritativní režimy většinou v nejružnější míře kombinují jednotlivé komponenty mentalit a ideologií, díky čemuž vytvářejí jeden ze svých důležitých originálních legitimačních zdrojů.

Absence artikulované ideologie omezuje atraktivitu režimu pro všechny, pro něž patří ideje, myšlení a hodnoty mezi centrální pojmy. Je významnou příčinou „odcizenosti“ intelektuálů, studentů a mládeže od režimů založených na mentalitě.¹¹

V definici autoritativních režimů lze nalézt odkaz na neexistenci mobilizace, s výjimkou určitých období vývoje těchto režimů. Stupeň mobilizace či jejího opaku – depolitizace – je podstatným v rozlišování jednotlivých typů autoritativních režimů. Rozdíl lze sledovat již např. v tom, že zatímco některé autoritativní režimy při svém ustavování použijí mobilizace svých sympatizantů a docílí zapojení značné části obyvatelstva do budování nového režimu a jeho organizací, jiné toho nedosáhnou. K použití mobilizace jsou vůdčí politikové často přinuceni svým ideologickým zázemím. Historický a sociální kontext ustavení jednotlivých režimů upřednostňuje či přímo vyžaduje mobilizaci provedenou prostřednictvím jediné strany a jejích masových organizací. Boj za národní nezávislost, úsilí inkorporovat do politického procesu dosud nezapojené společenské sektory, či porážka vysoce mobilizovaného oponenta vedly ke vzniku nacionalistických,

¹¹ L i n z , J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder – London 2000, s. 162–165.

populistických či fašistických forem mobilizačních autoritativních režimů ve společnostech, v nichž demokracie podminila mobilizaci.

Autoritativní režimy, jež vznikly v zemích s aktuální zkušeností široké participace občanů v systému soutěživé demokracie, která ve společnosti vytvořila těžko řešitelnou napjatou situaci, „vsadily“ na depolitizaci a z ní plynoucí apatii. Ta byla mnoha občany pocíťována jako úleva od rozporů předchozí éry. Apatie se zpočátku týká především „poražených“. Při absenci masové strany totalitního charakteru a jejich organizací existuje jen velmi malá pravděpodobnost, že tito „poražení“ budou integrováni do nového režimu. V momentě, kdy poleví napětí a nenávisť (produkty mobilizace), původní příznivci upadnou do téže apatie. Ta je často novými vládci přivítána, neboť se tak mohou vyhnout nátlaku na splnění slibů, jež učinili v procesu mobilizace.¹²

Tyto tři fenomény se staly Linzovi základem pro originální typologii autoritativních režimů. Definoval tři osy: limitovaný pluralismus-monismus, mentalita-ideologie, depolitizace-mobilizace. Podle hodnot, kterých jednotlivý režim na těchto osách dosahoval, Linz jej zařazoval do některého z následujících sedmi typů.

a) Byrokraticko-militaristické autoritativní režimy – jedná se o nejfrekventovanější typ autoritativních režimů. V mocenské koalici lze rozeznat dominantní (nikoli však absolutní) roli armádního a byrokratického establishmentu. Spojenectví vládnoucích sil nedisponuje specifickou ideologií ani ji nevytváří, vládne pragmaticky uvnitř hranic své mentality. Byrokraticko-militaristické autoritativní režimy mohou fungovat bez politických stran, avšak častěji vytvářejí oficiální, vládou podporovanou stranu, která redukuje participaci občanů v politickém životě na minimální úroveň. V rozsáhlé sociálně-vědní literatuře a v české publicistice a žurnalistice bývají často byrokraticko-militaristické režimy (nesprávně) označovány jako fašistické, zvláště poté, co v meziválečném období přejaly (nikoli nevědomě) jistou část fašistické symboliky, rétoriky i metodiky a kdy absorbovaly některé sektory fašistického hnutí. Jako příklad lze uvést Španělsko za vlády Franka (1936–1975), Chile za Pinocheta (1973–1989), Polsko za Piłsudského a Becka (1926–1939), Maďarsko za Horthyho (1920–1944), Argentinu za Peróna (1946–1955) a další.

b) Organicko-etatistické autoritativní režimy – při ustavení režimu dochází k zamítnutí individualistických předpokladů liberální demokracie, objevuje se touha vytvořit institucionalizovaný „kanál“ pro reprezentaci různorodosti zájmů moderních společností a je odmítnut model třídního konfliktu. Základní myšlenkou „organické demokracie“ je předpoklad, že lidé jsou přirozeně členy bezpočtu různých sociálních skupin (zaměstnání, zemědělská družstva, profesní asociace, univerzity, farnosti, obce...), jež stojí v kontrastu k různým uměle vytvářeným velkým skupinám (např. politickým stranám), jež rozdělují lidi i na nejnižší úrovní a které předpokládají existenci profesionálních politiků a stranických aparátů

¹² Linz, J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder – London 2000, s. 165–168.

vzdálených od všedního života. Zásadní otázka korporatismu zní: proč neorganizovat politický život právě na zmíněných malých primárních jednotkách? Volby politické reprezentace pak probíhají v řadě volebních obvodů – korporací, obvodů nikoli teritoriálně vymezených, ale založených na sdružení primárních jednotek. Ty pak jsou reprezentovány buď v centrální komoře korporací, nebo v řadě specializovaných komor. Organický etatismus se realizoval např. v Salazarově a Caetanově Portugalsku (1926–1974), Dolfussově a Schusniggově Rakousku (1934–1938), dále částečně ve Frankově Španělsku a Mussoliniho Itálii.

c) *Mobilizační autoritativní režimy v postdemokratických společnostech* – existují ve společnostech, které za sebou mají více či méně dlouhou demokratickou epizodu, která neuměla řešit základní sociální problémy. Nelze v nich uskutečnit čistě byrokraticko-militaristickou vládu či vládu založenou na principech organického etatismu kvůli touze značné části společnosti participovat na výkonu moci. Tento typ mobilizačních režimů byl jedním z výsledků fašistických mobilizací v době krize demokratického uspořádání v meziválečné Evropě. Jako klasický příklad lze uvést případ italské provincie Fiume-Rijeki (1919), případně fašistickou Itálii.

d) *Postkoloniální mobilizační autoritativní režimy* – mobilizační jediná či dominantní strana vznikla v boji za nezávislost na koloniální mocnosti, v němž také získala svoje pozdější privilegované postavení. Tyto režimy jsou zpočátku založeny na značné mobilizaci společnosti, která umožnila jejich vznik. Původně mobilizační jediná strana se však nevyvíjí totalitním směrem, ale stává se pouze důležitým komponentem struktury moci. Nejvíce se tento typ realizoval v afrických zemích po získání nezávislosti ve druhé polovině 20. století.

e) *Rasové a etnické „democracie“* – jsou tak označovány režimy, v nichž na jedné straně způsob distribuce moci a proces a rozsah politické participace v jediné, rasově definované, častěji menšinové části společnosti splňuje veškerá kritéria nutná pro označení demokratický. Na straně druhé v nich je ale jiná rasová skupina (častěji většinová) ze zmíněných procesů vylučována. Skutečnost, že v mnoha částech světa etnicky definované skupiny nevytvářejí geograficky uzavřený celek, často vede ke konfliktům, jež jsou řešeny autoritativními prostředky či přinejmenším omezením svobod alespoň pro ty členy minority, kteří zpochybňují legitimitu stávajícího politického uspořádání. Znáмым příkladem je Jihoafrická republika (1948–1993).

f) *Defektní a pretotalitní autoritativní režimy* – pokud dosahuje stupeň mobilizace společnosti vysokých hodnot, stejně jako míra užití ideologie nutné pro dosažení legitimacy společnosti, a pokud je limitovaný pluralismus prakticky vyloučen, dá se hovořit o totalitním systému. V momentě, kdy se skutečný stav právě popsané situaci ve všech třech aspektech blíží, či je srovnatelný pouze ve dvou a ve třetím z rozličných důvodů prozatím nikoli, je možno označit daný

režim za defektní totalitarismus či režim pretotalitní. Jako příklad defektního totalitarismu bývá uváděno sovětské období Nové ekonomické politiky (NEP; 1921–1924), mezi pretotalitní režimy jsou někdy řazeny země východní Evropy krátce po skončení druhé světové války (např. Československo 1945–1948).

g) *Posttotalitní autoritativní režimy* – jedná se o typ podobný předcházejícímu. Podíl na moci je vyhrazen pouze členům Strany. Zatímco v předchozích typech není dominantní pozice Strany ještě zcela dosaženo, v tomto modelu naprosto dominantní pozice Strany, která již nějakou dobu úspěšně fungovala, naopak ještě zcela nezmizela. Od předešlých typů se posttotalitní autoritativní režimy odlišují politickou kulturou a kvalitativně naprosto odlišnými vzpomínkami na minulost. V průběhu devadesátých let dokonce Linz z nejrůznějších důvodů posttotalitní režimy vyčlenil jako svébytný typ postavený naroveň režimům totalitním, autoritativním a demokratickým. Historie má k dispozici pouze komunistické posttotalitní příklady - např. země střední a východní Evropy od poloviny 50. let 20. století.¹³

Mimo dvě hlavní formy nedemokratického politického uspořádání (totalitní a autoritativní) vyčlenil Linz zvláštní, „mimoběžnou“ kategorii, a sice již Maxem Weberem definovanou extrémní formu patrimonialismu, zvanou sultanismus. Mezi sultanistické režimy řadil Haiti pod Duvalierem, Dominikánskou republiku pod Trujilem, Středoafričskou republiku pod Bokassou, Filipíny pod Marcosem, Irán pod vládou dynastie Pahlaví či Severní Koreu pod Kim Ir Senem.

V sultanistických režimech sice ekonomický a společenský pluralismus nezmizel, ale je subjektem nepředvídatelných a despotických intervencí. „Sultánova“ moc není omezena ani funkčně, ani prostorově – žádná skupina či jedinec nejsou svobodní od výkonu sultánovy moci. Neexistuje vláda zákona, setkáváme se s nízkou mírou institucionalizace a se silnou fúzí privátního a veřejného. Režim manipuluje se symboly, extrémně glorifikuje vůdce. Není vystaven ani na ideologii, ani na mentalitě, vyjma despotického personalismu. Je používána nízká občasná manipulativní mobilizace ceremoniálního typu nátlakovými či klientelistickými metodami bez stálých organizačních struktur. Periodicky se mobilizují parastátní skupiny, jež užívají násilí proti skupinám útočícím proti sultánovi. V dimenzi vůdcovství se setkáváme s vysoce personalizovanými, silně dynastickými tendencemi.¹⁴

Již výše bylo upozorněno na dílo W. Merkela. Ten nepřispěl pouze k precizaci typologie režimů totalitních, ale i autoritativních. Vedle díle J. J. Linze, jež je považováno za „klasiku“ výzkumu autoritativních režimů, je Merkelovo dílo v současnosti nejkompexnějším zpracováním této látky. Merkel vyčlenil násled-

¹³ Linz, J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder – London 2000, s. 184–253.

¹⁴ Linz, J. J. – Stepan, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore – London 1996, s. 51–54.

dujících devět typů autoritativních režimů (některé zcela převzal z Linzovy typologie, proto nebudou opakovaně definovány).

a) komunistické autoritativní režimy - autoritativní formou komunistické vlády jsou „Parteidiktatur“. Komunistická strana funguje na základě leninské stranické a státní teorie jako avantgarda dělnické třídy a jako jediné mocenské centrum státu. Reálnou moc drží v rukou politbyro – malý orgán na vrcholu stranické pyramidy. Je akceptován minimální pluralismus. Příkladem jsou bezprostřední „pre“ a „post“ stalinská období Sovětského svazu (1924–1929, 1953–1956), nebo polská a maďarská podoba komunistického systému.

b) fašistické autoritativní režimy - u fašistických systémů se setkáváme jen s „Führerdiktatur“. Ačkoli oficiálně existuje hnutí, či strana, reálnou moc drží vždy v rukou vůdce – vůdcovský princip je jednou z nezbytných charakteristik fašistických režimů. Fašistické autoritativní režimy byly ustaveny pod německou vládou v ustašovském Chorvatsku (1941 – 1945), v Rumunsku (1940–1944), na Slovensku (1939– 1945), na počátku Mussoliniho vlády v Itálii.

c) militaristické režimy - militarismus jako forma legitimace panství představuje sběrný pojem nacionalistické rétoriky a tradicionalistické mentality. Důraz je kladen na hodnoty jako patriotismus, národní bezpečnost, klid a pořádek. Merkel rozlišuje dvě formy militaristických režimů. V byrokraticko-militaristické vládne junta acharismatických vojáků, režim je pragmatický a modernizační. Příklady viz Latinská Amerika v 60. a 70. letech 20. století, Řecko v době vlády plukovnícké junty (1967–1974), Thajsko (1958–1988) a Jižní Korea (1961–1988). V militaristických vůdcovských režimech nevládne junta acharismatických vojáků, ale vojenský vůdce. Do této kategorie lze zařadit Horthyho Maďarsko (1920–1944), Piłsudského a Beckovo Polsko (1926–1939), Paraguay pod vládou Alfreda Stroessnera (1954–1989) nebo militaristické režimy v Africe – Mobutův Zair (1965–1997) či Ghanu ovládanou bývalým poručíkem Rawlingem (1981–1992).

d) organicko-etatistické autoritativní režimy.

e) rasistické autoritativní režimy – obdoba Linzovy etnické a rasové „demokracie“.

f) modernizační autoritativní režimy - řada režimů vznikla jako nástroj modernizace dosud neindustriální, tradiční společnosti. Jejich vznik souvisel s procesem fragmentace tradiční autority. Do této kategorie jsou zahrnovány militaristické režimy v jižní Americe, stejně jako režimy jedné strany na Taiwanu či vůdcovské systémy a režimy jedné strany v postkoloniální Africe, Atatürkovo Turecko (1920–1938), Perónova Argentina (1946–1955), Násirův Egypt (1954–1970) a Pinochetovo Chile (1973–1990).

g) *teokratické autoritativní režimy* - politické systémy pod autoritativní nadvládou náboženských autorit představují další samostatný typ autoritativních režimů. Teokratické autoritativní režimy velmi silně tendují k totalitarismu, takže hranice mezi nimi a jejich protějškem v kategorii totalitní je v Merkelově typologii málo zřetelná. Jako příklad je uváděn Tibet v letech 1911–1950.

h) *dynastické (královské, monarchistické) autoritativní režimy* - systémovým základem je dynastický princip a neexistence voleb. Dynastické režimy jsou nekonstituční, přičemž král je hlavou exekutivy i legislativy. Z historie 20. století sem Merkel řadí šejchovská zřízení Perského zálivu a meziválečné evropské královské diktatury.

i) *sultanistické autoritativní režimy* - také tato kategorie plně odpovídá Linzově definici.¹⁵

Závěr

Teorie nedemokratických režimů doznala ve dvacátém století mnoha proměn. Politická věda v konfrontaci s podivuhodnou vitalitou nejrůznějších typů autokratického uspořádání politických obcí vystavěla celý systém klasifikací a vysvětlování příčin vzniku nedemokratických režimů, jejich znaků, způsobů fungování a konečně i pádů. Pro další vývoj politologie představuje klíčový moment odlišení dvou základních typů nedemokratických režimů – totalitních a autoritativních. Za tento krok vděčí politická věda především J. J. Linzovi. Na takto „narysovaném“ hřišti mohl začít probíhat skutečně systematický výzkum, který stále není u konce. Velké, neprobádané pole nabízejí nejen současné formy sultanismů a teokratických totalitarismů či autoritarismů, ale např. také postkomunistické areály asijský i evropský.

¹⁵ Merkel, W.: *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. Opladen 1999, s. 38–44.

TOTALITÄRE UND UNDEMOKRATISCHE REGIME

Die Theorie der undemokratischen Regime hat im zwanzigsten Jahrhundert viele Veränderungen erfahren. Die politische Wissenschaft wurde mit einer bewunderswerten Vielfalt verschiedenster Typen von autokratischer Ordnung der politischen Gemeinden konfrontiert und hat daraufhin ein ganzes System von Klassifizierungen und Erklärungen für die Ursachen der Entstehung von undemokratischen Regimen zusammengestellt. Dieses System erfasst die fundamentalen Merkmale dieser Regime, sowohl ihre Funktionsweise als auch ihr letzliches Scheitern. Der Autor des Textes, S. Balík, erwähnt die bekanntesten und einflussreichsten Wissenschaftler, die sich mit diesem Phänomen befassen (Friedrich, Brzezinski, Linz, Merkel und weitere). Ein Schlüsselmoment stellt für die weitere Entwicklung der Politologie die Absonderung zweier grundlegender Typen undemokratischer Regime dar – der totalitären und der autoritären Regime. Diesen Schritt verdankt die politische Wissenschaft vor allem J. J. Linz. Auf einem derart „skizzierten“ Spielfeld konnte eine wirklich systematische Forschung durchgeführt werden, die immer noch nicht abgeschlossen ist. Ein großes unerforschtes Gebiet stellen die heutigen Formen von Sultanismen und theokratischen Totalitarismen oder Autoritarismen, aber auch z. B. der postkommunistische asiatische und europäische Raum dar.